

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ, СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ ТА ПОДОЛАННЯ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

УДК 316.642.3 : 316.65

DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-75>

Дроздов Олександр Юрійович

доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна
ORCID ID 0000-0002-6682-9108
dalmar@ukr.net

ПРОСТОРОВІ ВИМІРИ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ПРО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім рівнем вивчення буденних соціальних уявлень про благополуччя мешканців різних («своїх» і «чужих») територій, зокрема психологічних чинників цих уявлень.

Мета статті полягає у висвітленні результатів емпіричного вивчення соціальних уявлень вітчизняних студентів про благополуччя мешканців різних країн і регіонів та зв'язку цих уявлень із соціально-культурними (територіальними) й особистісними (рівні суб'єктивного благополуччя та патріотизму) чинниками.

Метод і методологія. Шляхом онлайн-опитування досліджено 259 студентів з усіх основних регіонів України («Північ», «Центр», «Захід», «Південь» та «Схід»). Середній вік опитаних становив 19 років. Досліджуваним пропонувалося три методики: 1) суб'єктивне шкалювання рівня благополуччя більшості громадян низки країн та регіонів, а також місця власного проживання/навчання; 2) шкала суб'єктивного благополуччя Е. Діннера (SWLS); 3) шкала «патріотизму» опитувальника «Громадянська ідентичність» І. Петровської.

Основні результати. У буденній свідомості сучасної молоді спостерігається ідеалізація країн ЄС і США – з одного боку (прояв топофілії), і негативний «ефект ореолу» щодо тимчасово окупованих територій Донбасу та Криму – з другого (топофобія). Оцінка благополуччя мешканців власного населеного пункту є трохи вищою, ніж співгромадян в Україні загалом. Соціальні

уявлення вітчизняних студентів про благополуччя мешканців різних країн і регіонів являють собою ціннісно-когнітивні утворення, зміст яких зумовлений комплексом соціальних та особистісних чинників. Серед них такі: загальнодержавний і регіональний соціально-політичний дискурс, соціокультурні стереотипи, особистий досвід, рівень суб'єктивного благополуччя індивіда, а також рівень патріотизму.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні соціальних уявлень про благополуччя серед інших соціодемографічних груп, а також зв'язку змісту цих уявлень з «політизованими» соціально-політичними характеристиками особистості (колективний нарцисизм, орієнтація на соціальне домінування тощо).

Ключові слова: соціальні уявлення; благополуччя мешканців; молодь; країни; регіони.

Oleksandr Yu. Drozdov

Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the M. Skok's Department for General, Age and Social Psychology, Taras Shevchenko's National University «Chernihiv Collegium»,
Chernihiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-6682-9108

dalmar@ukr.net

SPATIAL DIMENSIONS OF UKRAINIAN YOUTH'S SOCIAL PERCEPTIONS ABOUT WELLBEING

The relevance of this research is due to the insufficient study of everyday social perceptions of well-being for residents coming from different ("home" and «foreign») territories, in particular, psychological factors of these perceptions.

The aim of the article is to highlight the results of empirical study of domestic students' social perceptions of well-being for residents from different countries and regions and the connection of these perceptions with social, cultural (territorial) and personal (levels of subjective well-being and patriotism) factors.

Method and methodology. 259 students from all major regions of Ukraine ("North", «Centre», «West», «South», and «East») were surveyed through an online questionnaire. The respondents were aged in average 19 years old and they were offered three techniques: 1) subjective scale of well-being of the majority of citizens from a number of countries and regions, as well as the place of their own residence/study; 2) E. Dinner's scale of subjective well-being (SWLS); 3) «patriotism» scale of I. Petrovska's «Civic Identity» questionnaire.

Main results. The everyday consciousness of modern youth reflects the idealization of the EU countries and the United States on the one hand (manifestation of topophilia) and a negative halo effect regarding the temporarily occupied territories of Donbas and Crimea on the other hand (topophobia). The assessment of the residents' well-being within own location is slightly higher than that of their fellow citizens in Ukraine as a whole. Social perceptions of domestic students about the well-being of residents from different countries and regions are actually value-cognitive formations,

and their content is associated with a set of social and personal factors. These are the national and regional socio-political discourse, socio-cultural stereotypes, personal experience, and the level of subjective well-being of an individual, as well the patriotism level.

Prospects for further research are lying in the study of social perceptions of well-being among other sociodemographic groups, as well as the connection of the content of these perceptions with «politicized» socio-political characteristics of personality (collective narcissism, orientation on social domination, etc.).

Keywords: social perceptions; well-being of residents; youth; countries; regions.

Постановка проблеми. Уявлення про благополуччя є невід'ємною складовою масової свідомості і картини світу особистості. Ще в давніх міфах та легендах, а пізніше майже в усіх політичних ідеологіях прямо чи побічно містилася інформація про місця (простори), де людям «добре», комфортно, безпечно (і, відповідно, навпаки). Це могли бути: зникла Атлантида, золоте Ельдорадо, власна країна («У гостях добре, а вдома – краще») або зарубіжжя («розвинений/цивілізований Захід») тощо. Навіть у сучасну епоху раціоналізму суспільний інтерес викликають різноманітні міжнародні рейтинги, побудовані на індексах щастя, благополуччя та якості життя (Happy Planet Index, Quality of Life Index тощо). А проте майже всі такі рейтинги складають фахові економісти, соціологи та журналісти, тому це тільки форма «експертного знання». А ось власне буденні (масові) уявлення і стереотипи про благополуччя є об'єктом нечисленних соціологічних та соціально-психологічних досліджень. Водночас вивчення таких уявлень може мати як фундаментальну цінність (адже це дає змогу краще зрозуміти механізми функціонування масової свідомості, її ціннісний рівень), так і прикладну (наприклад, ці знання допомагають зрозуміти і навіть спрогнозувати міграційну поведінку).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз зарубіжних і вітчизняних наукових джерел засвідчує, що власне суб'єктивні уявлення про благополуччя (щастя, якість життя) мешканців конкретних країн та регіонів доволі нечасто привертала увагу дослідників (які робили акцент саме на спробах «об'єктивних» вимірювань цих параметрів серед мешканців різних країн). Суб'єктивні думки й оцінки благополуччя співгромадян та іноземців, як правило, ставали «продуктом» досліджень більш широкого плану, наприклад щодо образів (стереотипів) власної та інших країн (Петренко, 2018), привабливості тих чи інших територій для проживання тощо (Підгрушний, 2015). Так, вивчаючи феномен масової геополітичної свідомості, ми виявили, що рівень політико-економічної розвиненості та благополуччя є найбільш значущим критерієм категоризації геополітичних акторів і одним із базових конструктів

буденних геополітичних ментальних карт мешканців України. Крім того, ми виявили тенденцію до ідеалізації низки країн світу (передусім західних) під кутом зору їхнього благополуччя (Дроздов, 2016).

Цікавими в цьому контексті також можуть бути результати опитування, проведеного 2016 року міжнародною дослідницькою компанією IPSOS, під час якого вивчалися відмінності між соціальними уявленнями населення про різні соціально-політичні й соціально-економічні проблеми і реальним станом цих проблем (Ipsos 2016 Perils of Perception) (Ipsos, 2016). Зокрема, респонденти із 40 різних країн світу (що представляли Європу, Азію, Північну та Південну Америку, Австралію) демонстрували тенденцію до зменшення кількості щасливих людей у їхніх державах, ніж реально показували дані відповідних опитувань. Зокрема, найбільший розрив (у 61-66%) демонстрували опитані з азіатських регіонів – Південної Кореї (де уявлялося 24% «щасливих» корейців, хоча опитування показувало 90%) та китайського Гонконгу (28% проти 89%). Також доволі суттєво применшували кількість «щасливчиків» у своїх країнах опитані з Малайзії (44% проти 96%), Бразилії (40% проти 92%), Мексики (43% проти 94%), Польщі (42% проти 93%), Угорщини (22% проти 69%), Сингапуру (47% проти 93%), Швеції (49% проти 95%), Іспанії та Аргентини (41% проти 86%), Великої Британії (47% проти 92%). Найменшу схильність до применшування кількості щасливих співгромадян демонстрували в Канаді (60% «уявних» проти 87% «фактичних»), Нідерландах (57% проти 84%) та Норвегії (60% проти 88%). Україна, на жаль, у цьому дослідженні не була представлена, а ось у Росії цей розрив сягав 32% (41% проти 73%). У середньому (по всіх країнах) опитані уявляли наявність 44% щасливих співгромадян, тоді як дані опитувань на цю тему показували вдвічі більший результат – 86%. Ці результати яскраво ілюструють викривленість, стереотипізованість, міфологічність багатьох соціальних уявлень людей (навіть щодо своєї власної країни), а також вплив соціокультурних чинників на такі викривлення.

З огляду на низький рівень вивчення цієї проблеми у вітчизняній науці ми організували та реалізували відповідне емпіричне дослідження. Акцент вирішили зробити саме на молоді, адже уявлення, стереотипи та мрії цієї соціодемографічної групи будуть багато в чому визначати майбутній розвиток нашої країни.

Мета статті – вивчення соціальних уявлень вітчизняних студентів про благополуччя мешканців різних країн та регіонів і зв'язку цих уявлень із соціально-культурними (територіальними) та особистісними (рівні суб'єктивного благополуччя та патріотизму) чинниками. Вибір двох останніх чинників зумовлювався такими припущеннями: 1) пат-

ріотизм теоретично має бути пов'язаний з уявленнями про власну країну та її регіони; 2) може бути своєрідна проєкція оцінки власного благополуччя на навколишній світ або навпаки (при низькому його рівні можуть мати місце критичні оцінки «свого» світу та ідеалізовані оцінки «іншого»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Наше емпіричне дослідження проведено у вересні 2021 року за допомогою методу онлайн-опитування (Google Forms). Усього в дослідженні взяли участь 259 студентів, які представляли основні регіони України, зокрема: «Північ» (Чернігівська та Сумська області, $n=54$), «Центр» (м. Київ та Київська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька, Черкаська, Полтавська, Житомирська області, $n=39$), «Захід» (Львівська, Волинська, Рівненська, Закарпатська області, $n=53$), «Південь» (Херсонська та Одеська області, $n=62$) і «Схід» (Дніпропетровська, Луганська, Харківська та Запорізька області, $n=51$). У структурі загальної вибірки переважали жінки (86%), що загалом є типовим для більшості сучасних вітчизняних онлайн-опитувань. Вік респондентів – від 16 до 30 років (середній показник – $19,2 \pm 2,2$ років).

Досліджуваним було запропоновано три методики: 1) за допомогою 7-бальної шкали (де 7 – максимальний показник) дати суб'єктивну оцінку благополуччю більшості громадян низки країн (США, Китай, Польща, Білорусь, Росія, Україна) та регіонів (ЄС, Крим, «ДНР/ЛНР», місто власного проживання/навчання); 2) шкала суб'єктивного благополуччя Е. Діннера (Satisfaction With Life Scale, SWLS); 3) шкала «патріотизму» опитувальника «Громадянська ідентичність» І. Петровської (2016). Статистичний аналіз даних здійснено за допомогою програми SPSS v23 (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Оцінка студентами благополуччя більшості мешканців різних країн/регіонів

Країна/регіон оцінювання	$M \pm SD$	Регіональні відмінності за Н-критерієм
США	$5,55 \pm 1,15$	---
Китай	$4,94 \pm 1,33$	---
Польща	$4,89 \pm 0,90$	---
Білорусь	$3,64 \pm 1,23$	---
Росія	$3,23 \pm 1,41$	при $p \leq 0,05$
Україна	$3,84 \pm 1,17$	---
країни ЄС	$5,64 \pm 1,02$	---
анексований Крим	$3,08 \pm 1,32$	при $p \leq 0,05$
«ДНР/ЛНР»	$2,63 \pm 1,32$	---
місто власного проживання/навчання	$4,37 \pm 1,22$	при $p \leq 0,001$

Як можна помітити, найвищі оцінки благополуччя стосуються країн Євросоюзу і США, що є цілком очікуваним результатом. У масовій свідомості молоді (і не лише її) поширений геополітичний стереотип «благополучного (розвиненого, цивілізованого) Заходу», який постає як своєрідний позитивний полюс сучасного світу. Цю тенденцію ми та інші науковці зауважили ще кілька років тому (Дроздов, 2016; Підгрушний, 2015), і вона досі домінує в масовій геополітичній свідомості молоді. З одного боку, це пояснюється стійкістю стереотипів; з другого – тим, що вони постійно підтримуються вітчизняним офіційним соціально-політичним дискурсом; а з третього – тим, що частина молоді (або її оточення) мали змогу останнім часом відвідати окремі країни Заходу і, побачивши явний контраст із вітчизняними реаліями, «переконатися» в привабливості «тридев'ятих царств». Відносно благополучними також уявляються Китай і Польща. Прикметно, що стосовно Китаю мав місце найвищий показник стандартного відхилення результатів (який, мабуть, є наслідком оцінок місцевої комуністичної влади та політики), а ось щодо Польщі розкид даних був мінімальним. Отже, образ західної сусідки України виявився найбільш стереотипізованим у буденній свідомості вітчизняної молоді.

Найнижчий рівень благополуччя приписувався окупованим територіям України, що, з одного боку, можна вважати очікуваним. З другого боку, привертає увагу той факт, що оцінки цих регіонів мають досить високий рівень стандартного відхилення результатів, що свідчить про помітну поляризацію уявлень наших досліджуваних. Якщо в оцінках благополуччя мешканців окупованих територій Донбасу не було помічено статистично достовірних регіональних відмінностей (там іде війна, отже, яке там може бути благополуччя?), то оцінки анексованого Криму відрізнялися за регіонами. Зокрема, найнижчу середню оцінку (2,85) демонстрували досліджувані з регіону «Центр», а найвищу (3,45) – зі «Сходу». Пояснити це можна політико-ідеологічними орієнтаціями мешканців цих територій, поширеністю серед мешканців останнього регіону проросійських настроїв і стереотипів.

Також ми виявили ще дві статистично достовірні регіональні відмінності в оцінках, що стосувалися благополуччя мешканців Росії і міста власного проживання/навчання. Зокрема, найвищі оцінки благополуччя мешканців Росії були в групі «Схід» (середня оцінка – 3,88), а найнижчі – у групі «Центр» (2,78), що знову ж таки є наслідком місцевих політичних субкультур. Різні оцінки благополуччя мешканців власного міста є цілком логічними, адже, на відміну від усіх інших оцінок, вони тією чи іншою мірою базуються на власному досвіді і є найменш стереотипізованими. Найкритичнішими тут були досліджувані з

групи «Південь» (3,82), а «найблагополучнішими» – з групи «Захід» (4,81). Невиявленість регіональних відмінностей щодо інших країн та регіонів свідчить про відносно високу стереотипізованість їхніх образів у масовій геополітичній свідомості.

На основі проведеного ієрархічного кластерного аналізу даних виокремлено дві основні кластерні групи, які відображають структуру соціальних уявлень про благополуччя мешканців різних країн/регіонів у масовій свідомості сучасної молоді (рис.).

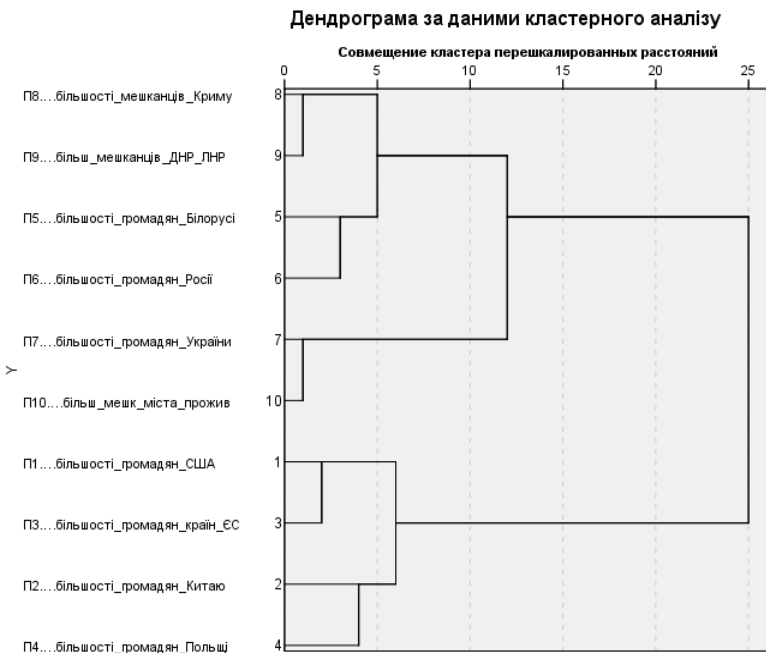

Рис. Структура соціальних уявлень про благополуччя мешканців різних країн/регіонів у масовій свідомості сучасної молоді

Перший кластер стосується уявлень про Україну та пострадянські держави і містить три підгрупи: «Україна + власний населений пункт», «Крим + ДНР/ЛНР», «Росія + Білорусь». Другий кластер відображає уявлення про країни «далекого зарубіжжя» і складається з двох підгруп: «США + ЄС» і «Китай + Польща». Як бачимо, усі підгрупи, крім останньої, відповідають відомим геополітичним класифікаціям країн і регіонів.

Звернімося тепер до даних, які відображають індивідуально-психологічну зумовленість уявлень про благополуччя. Отримані результати засвідчили, що рівень власного благополуччя (за SWLS) є більш значущим чинником оцінки різних країн/регіонів та їхніх мешканців, ніж рівень патріотизму (табл. 2). Суб'єктивне благополуччя виявилось пов'язаним майже з усіма оцінками (причому на досить високому рівні статистичної достовірності), навіть із тими, що стосувалися мешканців Росії та окупованих територій України. Винятком були уявлення про благополуччя мешканців США (цікавим видається те, що, не пов'язані з рівнем власного благополуччя, ці уявлення виявилися пов'язаними з рівнем патріотизму досліджуваних). Загалом, зв'язок рівня патріотизму досліджуваних з їхніми уявленнями про благополуччя інших виявився доволі цікавим. Крім цілком очікуваного зв'язку з оцінками благополуччя мешканців України та власного населеного пункту (що є логічним), він стосувався США і країн ЄС (мабуть, тому що вони вважаються нашими «стратегічними партнерами»), а також комуністичного Китаю (!?). А проте, цей чинник чомусь не проявився в оцінках благополуччя мешканців окупованих територій України. Можна було б припустити, що причиною цього є приблизно однаковий (у плані змісту та оцінок) дискурс щодо тимчасово окупованих територій України у вітчизняному інформаційному просторі. Водночас не зовсім зрозуміло, чому тоді рівень суб'єктивного благополуччя виявився пов'язаним з оцінками благополуччя мешканців цих регіонів.

Таблиця 2

Показники кореляцій (за Спірменом) оцінок благополуччя мешканців різних країн/регіонів з показниками власного благополуччя та патріотизму

Країна/регіон оцінювання	Власне благополуччя	Патріотизм
США	–	$r = 0,336$ при $p \leq 0,05$
Китай	$r = 0,147$ при $p \leq 0,05$	$r = 0,139$ при $p \leq 0,05$
Польща	$r = 0,165$ при $p \leq 0,01$	–
Білорусь	$r = 0,239$ при $p \leq 0,001$	–
Росія	$r = 0,177$ при $p \leq 0,01$	–
Україна	$r = 0,407$ при $p \leq 0,001$	$r = 0,347$ при $p \leq 0,001$
країни ЄС	$r = 0,135$ при $p \leq 0,05$	$r = 0,140$ при $p \leq 0,05$
анексований Крим	$r = 0,230$ при $p \leq 0,001$	–
«ДНР/ЛНР»	$r = 0,225$ при $p \leq 0,001$	–
місто власного проживання/навчання	$r = 0,443$ при $p \leq 0,001$	$r = 0,379$ при $p \leq 0,001$

Загалом отримані нами результати яскраво ілюструють побутування в масовій свідомості вітчизняної молоді феноменів, описаних американським географом І-Фу Туаном (Tuan, 1974) – «топофілія» і «топофобія». Перший термін позначає позитивне емоційне ставлення індивіда до певного географічного об'єкта. Топофілія передбачає широкий спектр позитивних емоцій, своєрідний емоційний зв'язок особистості з певним суб'єктивно значущим місцем (простором). Антиподом топофілії є топофобія – суб'єктивне «відторгнення» певного простору через страх або вороже ставлення до нього. Можливо, конструкт «благополучний-неблагополучний» є одним із механізмів сприймання та оцінювання особистістю навколишнього світу.

Обмеження дослідження. Отримані нами емпіричні результати мають обмежену зовнішню валідність (передусім через незбалансованість загальної вибірки за статевою ознакою), тому вони відображають радше загальні тенденції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, соціальні уявлення вітчизняної студентської молоді про благополуччя мешканців різних країн і регіонів являють собою ціннісно-когнітивні утворення, зміст яких зумовлений комплексом соціальних та особистісних чинників. До останніх належать: загальнодержавний і регіональний соціально-політичні дискурси, соціокультурні стереотипи, особистий досвід, рівень суб'єктивного благополуччя індивіда, а також рівень патріотизму (дещо поступається попередньому в плані пов'язаності з уявленнями про благополуччя інших). У буденній свідомості сучасної молоді спостерігається ідеалізація країн ЄС і США – з одного боку (топофілія), і негативний «ефект ореолу» щодо тимчасово окупованих територій Донбасу та Криму – з другого (топофобія). Оцінка благополуччя мешканців власного населеного пункту є дещо вищою, ніж співгромадян в Україні загалом.

Перспективними напрямками подальших розвідок у цьому контексті можуть бути дослідження соціальних уявлень про благополуччя серед представників інших соціодемографічних груп, а також зв'язок змісту цих уявлень з «політизованими» соціально-політичними характеристиками особистості (колективний нарцисизм, орієнтація на соціальне домінування тощо).

Подяка. Автор статті висловлює глибоку подяку всім колегам, які допомагали в проведенні онлайн-опитування: О. Блиновій (Херсон), О. Іванашко (Луцьк), І. Кононову (Старобільськ), О. Шпортун (Вінниця), З. Бондаренко (Дніпро), І. Галяну (Дрогобич), В. Шмаргуну (Київ), О. Луценко (Харків), Н. Прядко (Чернігів).

Список використаних джерел

Дроздов, О. Ю. (2016). *Основи психології масової геополітичної свідомості*. Чернігів: Десна Поліграф.

Петренко, В. Ф., & Митина, О. В. (2018). *Политическая психология: психосемантический подход*. Москва: Социум.

Петровська, І. Р. (2016). Розробка та психометрична перевірка опитувальника «Громадянська ідентичність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: психологічні науки*. Вип.1, Т.1, 70–75.

Підгрушний, Г. П., & Мезенцев К. В. (2015). Привабливість території для проживання людини: методологічні та прикладні аспекти дослідження. *Український географічний журнал*, 1, 32–41.

Perils of Perception 2016. A 40-country study. Retrieved from <https://www.ipsos.com/sites/default/files/2016-12/Perils-of-perception-2016.pdf> (date of application 13.10.2021 p.)

Tuan, Yi-Fu (1974). *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*. NJ.: Prentice-Hall, Englewood Cliffs.

References

Drozdo, O. Yu. (2016). *Osnovy psykholohii masovoi heopolitychnoi svidomosti* [Fundamentals of the Psychology of Mass Geopolitical Consciousness]. Chernihiv: Desna Poligraph. (in Ukrainian)

Perils of Perception 2016. A 40-country study. Retrieved from <https://www.ipsos.com/sites/default/files/2016-12/Perils-of-perception-2016.pdf> (in English)

Petrenko, V. F., & Mytyna, O. V. (2018). *Politicheskaya psikhologiya: psikhosemanticheskiy podkhod*. [Political psychology: psychosemantic approach]. Moscow: Sotsium (in Russian).

Petrovska, I. R. (2016). Rozrobka ta psykhometrychna perevirka opytuvalnyka «Hromadianska identychnist» [Development and Psychometric Check of the Questionnaire «Civic Identity»]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: psykholohichni nauky* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: psychological sciences], 1, Vol. 1, 70–75 (in Ukrainian).

Pidhrushnyy, H. P., & Mezentsev K. V. (2015). Pryvablyvist terytorii dlia prozhyvannia liudyny: metodolohichni ta prykladni aspekty doslidzhennia [Attractiveness of the Area for Human Habitat: Methodological and Applied Research Aspects]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal* [Geographical Ukrainian Journal]. 1, 32–41 (in Ukrainian).

Tuan, Yi-Fu (1974). *Topophilia: a study of environmental perception, attitudes, and values*. NJ: Prentice-Hall, Englewood Cliffs. (in English)